

інститутів політичного транзиту. Проведена класифікація факторів на три групи.

The factors that cause the deployment of political transition and, at the same time, the process of creation of political transition institutions are considered. The methodological regularities concerning the process of democratization are noted. The ideological, political, economic and foreign policy factors creation and activity of political transition institutions is analyzed. All factors are classified into three groups.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013

УДК 322(437.1/2)

*Палінчак М. М., ДВНЗ «Ужгородський
національний університет»*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВЗАЄМИН У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

У статті зроблено спробу проаналізувати релігійну ситуацію у Чеській Республіці на сучасному етапі, що має допомогти більш глибоко зрозуміти природу відносин між такими суспільними інститутами, як держава і церква; вивчення і узагальнення досвіду постсоціалістичних країн у сфері державно-церковних відносин, а також формулювання рекомендації щодо удосконалення законодавчої бази державно-церковних відносин, котра відповідає би властивому для українців уявленню про взаємодію громадян і світської та духовної влади, системі ціннісних орієнтацій Української нації та особливій ролі в цьому виборі невід'ємного елемента громадянського суспільства – релігійних організацій.

Аналіз посткомуністичних трансформацій країн південної, центральної та східної Європи у сфері державно-церковних відносин свідчить про наявність різноманітних моделей і типів державно-церковних відносин, де важливу роль відіграє чинник релігійно-культурної спорідненості з країнами сталої політичної системи. Останні, як правило, є взірцями для моделювання національних принципів у витворенні зв'язків державних та церковних інституцій.

Після безкровної революції Чехія розпочала системну політичну та економічну трансформацію. На початку 90-х рр. XX ст. було закладено основи формування нового громадянського суспільства, здійснено перехід до багатопартійної системи, законодавчо деполітизовано

органи державного управління. Прийнятий Закон про люстрації (1991 р.) заборонив колишній комуністичній номенклатурі посідати керівні посади в органах державної влади й управління. Під дію цього Закону потрапило близько 140 тис. осіб, які співпрацювали з попереднім режимом та його спецслужбами. При цьому варто зауважити, що ці обмеження не розповсюджувалися на рядових комуністів, адже членами компартії були 1,7 млн. осіб [7, с. 234-235].

Проблеми, що постали перед чеським суспільством наприкінці ХХ ст., виявилися навіть складнішими, ніж це уявляли собі, й не лише антикомуністи, а й палкі прибічники старих режимів. Чеський католицький теолог Т. Халік вказує на комплекси проблем, які, на його думку, являли головну небезпеку для внутрішньої стабільності посткомуністичних суспільств. Це, насамперед, етнічні конфлікти, зростання націоналізму, расизму і ксенофобії; різка соціально-економічна диференціація, недостатня солідарність, недооцінка соціальної політики і незначна роль профспілок; зростання масштабів злочинності, діяльність мафії, не досить послідовне «зведення рахунків із минулим, з особами, які безпосередньо винні у злочинах комуністичних режимів, а також з колабораціоністами», і, нарешті, зростання сектантського фундаменталізму та екстремістських рухів [14, с. 3-5].

«Оксамитова» революція стала точкою відліку, що сигналізувала про позитивні зміни у взаємних відносинах держави та релігійних організацій. Революція знайшла загальну підтримку з боку церкви та релігійних організацій. Празький кардинал Ф. Томашек відкрито заявив, що він і католицька церква стоять на боці народу.

Празький уряд розпочав новий етап державно-церковних взаємин з невдалих спроб створення «національної католицької церкви», яка мала би розірвати відносини з Апостольською Столицею. Але реально урядова політика призвела до формування паралельних структур у церкві та появи священиків-дисидентів, які діяли нелегально, не отримуючи ані дозволу властей, ані державного утримання, яке надавалося зареєстрованому духовенству. Наявність священиків так званої «катакомбної церкви» стало проблемою, яку Ватикану не вдалося розв'язати впродовж усього десятиліття після падіння комунізму. Справі не зарадив навіть візит до Чеської Республіки папи Івана Павла II у травні 1995 р. Свого часу кілька чеських єпископів висвятили, виходячи з реальної ситуації державного пресингу, одружених мирян із порушеннями канонічного права римо-католицької церкви (целібат тощо). Лише на початку 2000 р. Конгрегація доктрини віри дала остаточну оцінку ситуації в Чехії,

вказавши, що чеські католики не є членами «катакомбної церкви», вони не переслідуються подібно до перших християн і повинні неухильно дотримуватися церковного права. Про напруженість у взаєминах між Прагою та Ватиканом свідчить і такий факт. Протягом 2000-2002 рр. представники Чеської Республіки й Апостольської Столиці підготували міжнародну угоду, яку було підписано ними в червні 2002 р. Однак палата депутатів парламенту 110 голосами проти 90 не рекомендувала уряду ратифікувати цей договір, відтермінуючи його розгляд до «більш сприятливих часів» [13, с. 639-640].

Відразу ж після «оксамитової» революції було скасовано всі протицерковні статті Кримінального кодексу та законодавчу норму комуністичних часів, яка дозволяла державі втручатися у процес призначення та затвердження духовенства, проповідників і всіх служителів церкви. Цей принцип знайшов своє підтвердження і в прийнятій парламентом Чеської та Словацької Федеративної Республіки (ЧСФР) 9 січня 1991 р. Хартії основних прав і свобод, яка стала важливою частиною конституційного порядку Чеської Республіки [6, с. 486], за якою основні права та свободи гарантовані всім без будь-якої дискримінації незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання і віровизнання, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового, родинного або іншого становища (ст. 3, п. 1). Положення цієї статті виражають один із аспектів принципу рівності: необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків для всіх без винятку. Це означає, що всі особи мають і можуть користуватися на рівних підставах з іншими всім обсягом основних прав і свобод, які передбачені Хартією, без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами, включно з релігійними.

Хартією основних прав і свобод (статті 15, 16) гарантується свобода думки, совісті та віросповідання. Кожна людина має право змінити свої релігійні переконання або не визнавати жодної релігії. Гарантується свобода наукових досліджень і свобода творчої діяльності. Кожній людині надане право вільно сповідувати релігію як одноособово, так і разом з іншими, приватно або публічно, шляхом богослужіння, навчання, здійснення релігійних ритуалів та обрядів. Відповідним законом визначаються умови щодо релігійного навчання в державних школах. Водночас реалізація цього права підлягає обмеженням, які встановлюються законом; вони необхідні в демократичному суспільстві для охорони суспільної безпеки, громадського порядку, здоров'я та моралі, а також основних прав і свобод інших осіб [6, с. 486].

Важливо зазначити, що на основі Хартії було прийнято Федеральний Акт № 308/1991 Sb, який визначив принцип свободи віросповідання та статус церков і релігійних об'єднань. Час, коли цей Акт був чинним на території Чехії (1991-2002 рр.), чеські науковці називають найбільш видатним періодом релігійної свободи в історії країни [13, с. 638]. Законодавство Чеської Республіки, утвореної 1 січня 1993 р. як незалежна держава, увібрало в себе основні принципи державно-церковного права ЧСФР. Проте нове законодавство, прийняте 1 січня 2002 р., обмежило деякі права релігійних громад.

Згідно з Законом № 308/1991 «Про релігійну свободу і статус релігійних організацій» релігійні справи вирішує Департамент церков, який функціонує при Міністерстві культури Чехії замість ліквідованого Комітету у справах релігій. Чинне законодавство передбачає, що всі конфесії, які є офіційно зареєстрованими, мають право на отримання податкових пільг і субсидій від держави. Деякі релігійні громади відмовляються від фінансової підтримки, підкреслюючи тим самим свою незалежність.

Чеською державою визнані 33 релігійні групи. Для реєстрації нової конфесії необхідно принаймні 10 тис. дорослих віруючих або 500, якщо заявник (церкви) є членом Світової ради церков. Держава встановила практично недосяжну вимогу для отримання легального статусу церкви для раніше незареєстрованих релігійних організацій, незалежно від того, чи є вони світовими релігіями, такими як буддизм, іслам, чи національними (як англіканство).

Закон дозволяє діяти незареєстрованим релігійним громадам, але не допускає їхньої реєстрації як неприбуткових громадських організацій з метою управління майном. Прикладом такої діяльності слугує мусульманська громада, яка ще не має всіх підстав, щоб відповідати умовам реєстрації. У Брно тільки в липні 1998 р. було відкрито першу в країні мечеть.

Вочевидь, з огляду на досить складну процедуру юридичного визнання, офіційно зареєстровані релігійні громади в Чехії користуються істотною підтримкою з боку держави, зокрема мають право на отримання державних субсидій. Фінансування розподіляється пропорційно між зареєстрованими конфесіями згідно з членством і здійснюється за рахунок адміністративних витрат [11, с. 193].

Сьогодні Чехія є однією з небагатьох країн, яка ще не має угоди зі Святим Престолом, хоча переговори з приводу її укладення розпочалися ще у квітні 2000 р. Ватикан вимагає реституції майна католицької церкви, конфіскованого комуністами й неповернутого з часів «оксамитової» революції. У відповідності до інформації,

оприлюдненої на конференції чеських єпископів, у державній власності залишилося близько 3 тис. об'єктів власності: шкіл, ферм, лікарень, архітектурно-історичних пам'яток. Після 1998 р. було повернуто 175 будівель. Уряд Чеської Республіки вважає неможливим компенсувати всі завдані церквам збитки в період 1948-1989 рр. На думку керівництва, у цей період постраждали не тільки конфесії, а й інші організації та громадяни. А новий переділ нерухомості може призвести до порушення інтересів інших юридичних та фізичних осіб [10, с. 186]. Колишній прем'єр-міністр В. Клаус із цього приводу заявив: «Церква повинна змиритися з тим, що минулого не повернути» [4, с. 3]. Закон «Про реституцію» від 1994 р. стосується тільки власності, конфіскованої комуністами після 1948 р., і не поширюється на всі релігійні організації в повному обсязі.

Хоча уряд повернув вірникам більшість католицьких костелів і монастирів ще в 1990 р., землі та ліси залишилися у власності держави. Це було підтверджено прийняттям в листопаді 2012 р. відповідного Закону. Закон виділяє трохи більш ніж 79 % фінансової компенсації католицькій церкві й містить положення щодо поступового скорочення прямої державної підтримки релігійних груп через 17-річний період.

Церковнослужителі вважають, що після повної реституції майна держава зможе значно зменшити обсяги фінансування церкви. Крім реституції, католики бажають отримати деякі свої традиційні права, які сьогодні суперечать чеському законодавству. Серед них – право відвідувати в'язниці, не розголошувати таємницю сповіді, коли мова йде про вбивство. Переемогою для католиків та протестантів стало формування армійської пастирської служби [1, с. 14].

Успішною в Чехії є діяльність деяких неоконфесій, перш за все церкви Ісуса Христа святих останніх днів (визнана в 1990 р.) та свідків Єгови (зареєстрована в 1993 р.). Законодавство країни передбачає, що іноземні місіонери повинні отримати дозвіл на довготривале проживання та працю, якщо мають намір перебувати на території Чехії більш ніж 30 днів. Члени незареєстрованих релігійних груп можуть без перешкод опубліковувати свої видання.

Державний департамент США у доповідях «Релігійна свобода у світі», які щорічно оприлюднюються, традиційно виокремлює п'ять категорій країн-порушників релігійних свобод. Чехію віднесено до п'ятої категорії країн, де існують достатньо високі стандарти дотримання прав людини, але певні релігії, на думку аналітиків, несправедливо визначаються як небезпечні «культи» та «секти» [12].

Після «оксамитової» революції Пряшівський єпископ монсенйор Я. Гірка заснував у 1992 р. два нові деканати – в Остраві та Ліберцях. Після поділу Чеської та Словацької Федеративної Республіки 1 січня 1993 р. на дві самостійні держави Чеська Республіка визнала правочинність Пряшівського єпархіального єпископа та ініціювала створення спільного органу управління, оскільки Пряшів був далеко і мова йшла про іншу державу. Пряшівський єпархіальний єпископ монсенйор Гірка організував у 1993 р. Єпископський вікаріат греко-католицької церкви у Чеській Республіці і призначив єпископським вікарієм вихідця із Закарпаття – отця І. Лявинця. На початку 1999 р. апостольський екзархат у Чеській Республіці нараховував 7 деканатів та 23 парафії. Духовну службу в екзархаті здійснювали 35 священників [Див. 5].

Згідно з результатами перепису населення 1991 р. понад 4 млн. осіб повідомили про свою належність до римо-католицької церкви, 204 тис. – до євангелічної церкви чеських братів, 178 тис. – до чехословацької гуситської церкви, 33 тис. – до сілезької євангелічної церкви аугзбурзького сповідання, 20 тис. – до православної церкви в чеських землях, яка входить до православної церкви Чехії та Словаччини, 7,6 тис. – до церкви адвентистів сьомого дня, 7 тис. – до греко-католицької церкви. Щотижня церкву відвідують тільки 9 % чехів, раз на місяць – 4 %, зовсім не відвідують – 65 %. Рівень довіри до церкви в Чехії найнижчий серед країн Центрально-Східної Європи: повністю довіряють їй 10 % населення, великою мірою – 18 %, трохи довіряють – 37 %, не довіряють – 36 % опитаних [2, с. 10].

Упродовж 1991-2001 рр. чисельність римо-католиків зменшилася майже на 1 млн. 300 тис. осіб, прихильників євангелічної церкви чеських братів – на 86 тис. осіб, вірників чехословацької гуситської церкви – майже вдвічі. Натомість число релігійно індіферентних та атеїстів за цей період зросло майже на 2 млн. осіб, і протягом наступного десятиріччя чисельність цієї групи продовжувала збільшуватися [13, с. 632].

Атеїзація в період «реального соціалізму» в Чехословаччині тривала досить довго (1948-1989 рр.), і переслідування релігійних громад у Чехословаччині були набагато сильнішими, ніж у сусідніх комуністичних державах. Школи були важливим інструментом атеїзації населення. Вчителі відігравали роль «проповідників наукового атеїзму». Авторитет римо-католицької церкви був серйозно підірваний тим, що вона не змогла рішуче протистояти комуністичному режимові після 1948 р. Подібні настрої, в тому числі й навіть відверто антицерковні, в чеському суспільстві (яких не було

в сусідній Словаччині) уможливили ізоляцію католицької ієрархії країни від віруючих і суспільства в цілому [3, с. 69].

Той факт, що відносно велике число громадян заявили про свою належність до різних церков під час перепису 1991 р., був, безперечно, неочікуваним. Зниження цього числа в наступний період чеські дослідники пояснюють, по-перше, тим, що вчителі, виховані в дусі марксизму, продовжували впливати на свідомість молоді, по-друге, тим, що в 1991 р. була більшою чисельність літніх людей, котрі отримали релігійну освіту в період Першої Республіки (1918-1939 рр.), по-третє, зростанням впливу суспільства споживання з його бездуховністю [13, с. 633]. Показово, що прихожани належать до найбідніших верств чеського суспільства. Більш заможні люди, особливо ті, хто раніше належав до партійної номенклатури, не змінили свого переважно негативного ставлення до релігійних інституцій [13, с. 633-634].

Польський релігійний мислитель Я. Палига висловлює думку про те, що «невіра – це духовний стан людини, коли вона, розуміючи, чим є віра й чим – невіра, або що означає вірити і що – не вірити, свідомо і добровільно стверджує, що в цей момент є людиною невіруючою. Невіра в такому розумінні містить у собі два головних елементи: розуміння, тобто знання, та свідоме самовизначення, тобто рішення волі». Богослов розрізняє три категорії невіруючих людей. Першу становлять ті, хто походить із віруючих родин, але, втративши віру, творять перше покоління осіб невіруючих. Друга категорія невіруючих – це люди з непрактикуючих або байдужих до релігії сімей. До третьої категорії невіруючих належать ті, кого було виховано у традиційно невіруючих сім'ях і хто не виявляє жодного інтересу до справ віри [15]. В інтелектуальному аспекті в рамках цієї категорії вирізняють: 1) атеїстів, тобто людей із виробленою системою мислення і певною філософією; 2) невіруючих, невіра яких випливає з життєвого досвіду або неможливості погодити власне життя з вимогами віри (наприклад, несакраментальне подружжя, образа на духовних осіб, політичне залучення тощо); 3) релігійно байдужих, які дали себе опанувати практичному матеріалізмові (найбезцеремонніша форма невіри, й тому найбільш небезпечна та найменш діалогова); 4) активних атеїстів, які намагаються по можливості поширювати свою ідеологію; 5) політичних атеїстів, яких цікавить не правда, а суто політичний аспект проблеми.

Атеїзм як теорія – це заперечення реального існування Бога; атеїзм як поведінка – це життя за принципами, які ігнорують Бога («жити так, немовби Бога немає») [8, с. 142]. Можна припустити –

і це припущення підтверджують численні публікації в чеських засобах масової інформації, – що мільйони невіруючих у Чеській Республіці, передусім молодих людей, мають схильність саме до такого типу поведінки. Моральний вибір багатьох мешканців цієї країни не є повністю підпорядкованим «логіці» релігії, а дедалі частіше здійснюється під впливом «логіки» секуляризованого життя. У суспільстві, з якого витісняють *sacrum*, виникають різні деструктивні сили, які затирають різницю між добром і злом, між тим, що дозволене людині як людині, й тим, що їй не є дозволене (критерії практичної етики). Нова спокуса індивідуалізму, яку ми спостерігаємо особливо серед європейської молоді, виражається в різних формах, але спільним для неї є виключна довіра до власної здатності давати моральні оцінки, а також відкинення інституцій, які вносять дисципліну й обмеження. Наголошення на суб'єктивному аспекті екзистенції людини створює умови, в яких релігія втрачає ознаки об'єктивної дійсності, стан очевидності і певності як на рівні інституцій, так і на рівні індивідуальної свідомості. Цей процес суб'єктивізації релігії в посткомуністичному суспільстві найбільше помітний щодо моральних проблем. Значні сфери суспільного та морального життя вже не знаходять обґрунтування в релігії [9, с. 116].

Підсумовуючи, слід зазначити, що державно-церковні відносини в Чеській Республіці врегульовані у відповідності до міжнародних норм права. Держава зробила чимало для того щоб ліквідувати рецидиви політики комуністичного режиму Чехословаччини по відношенню до релігії та церкви. Специфічною особливістю, яка має історичне коріння, є слабкий зв'язок релігії більшості з національним архетипом і низький відсоток віруючих. Також варто зауважити, що режиму повного і жорсткого відокремлення церкви від держави на території Чехії ніколи не було. Нині держава дотримується принципу, згідно з яким вона не ототожнює себе з будь-якою церквою, а також принципу рівності й автономії церков. Однак держава співпрацює з церквами у багатьох сферах. Цю модель державно-церковних відносин фахівці з церковного права називають коопераційною.

Бібліографічний список

1. Вилк М. Церква у Східній Європі: володарювати чи служити / М. Вилк // Людина і світ. – 2000. – Червень. – С. 14.
2. Єленський В. Є. Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі. Цифри і факти без коментарів / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 1997. – Листопад-грудень. – С. 2-11.
3. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських

- суспільств: фокус на Україні / В. Є. Єленський. – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 420 с.
4. Истина и жизнь. – 1993. – № 7. – С. 3.
 5. Колодний А. Свобода вероисповеданий в ее обеспечении странами Европейского Союза / А. Колодний, М. Татарчук // Релігійна свобода: Науковий щорічник. – К., 2011. – № 6. – 309 с. – С. 52-71.
 6. Конституція Чеської Республіки // Конституції нових держав Європи та Азії / Упорядник С. Головатий. – К. : Українська Правнича Фундація, вид-во «Право», 1996. – С. 486.
 7. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст.): навч. посіб. / М. М. Кріль. – К. : Знання, 2008. – 284 с.
 8. Кшишовський З. Атеїзм / З. Кшишовський // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / за ред. Г. Зімоня ; пер. з польської Г. Теодорович. – Львів : Свічадо, 2007. – С. 139-156.
 9. Маріянський Я. Суспільний характер релігії / Я. Маріянський // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / за ред. Г. Зімоня ; пер. з польської Г. Теодорович. – Львів : Свічадо, 2007. – С. 97-125.
 10. Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы / Ф. Г. Овсиенко // Мировой опыт государственно-церковных отношений : уч. пос. / Под общ. ред. Н. А. Трофимчука. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 306 с.
 11. Палінчак М. М. Церковна політика у Чеській Республіці / М. М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини. – Ужгород, 2010. – Вип. 4-5. – С. 193-196.
 12. Права людини: Доповідь Держдепартаменту США // Людина і світ. – 2000. – Вересень. – С. 15-20.
 13. Третера И. Р. Государство и церковь в Чехии / И. Р. Третера // Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Под ред. Г. Робберса. – М. : Институт Европы РАН, 2009. – С. 639-640.
 14. Халік Т. Християни і мир у суспільстві: про нестабільність посткомуністичних суспільств / Т. Халік // Людина і світ. – 1998. – № 7. – С. 3-5.
 15. Paliga J. Niewierzący w Kościele / J. Paliga // Wierzę w Boga Ojca / Red. E. Szczotok, A. Liskowacka. – Katowice, 1998. – S. 459-471.

Задачами данної статті являється вивчення стану реалізації релігійних прав в Чеській республіці на сучасному етапі, що повинно допомогти більш глибоко зрозуміти природу відносин між такими суспільними інститутами, як держава і церква, вивчення і обобщення досвіду постсоціалістических країн в сфері державно-церковних відносин, а також розробка рекомендацій по вдосконаленню

законодательной базы государственно-церковных отношений, которая отвечала бы свойственному украинцам представлению о взаимодействии граждан и светской и духовной власти, системе ценностных ориентаций украинской нации и особой роли в этом выборе неотъемлемого элемента гражданского общества – религиозных организаций.

The objectives of this paper are to study the status of religious rights in the Czech Republic at present, which should help to more deeply understand the nature of the relationship between public institutions such as state and church, studying and summarizing the experience of post-socialist countries in the area of church-state relations, and the wording recommendations for improving the legal framework of church-state relations, which correspond to characteristic presentation for Ukrainian citizens and the interaction between secular and spiritual power, the system of value orientations Ukrainian nation and special role in this choice an integral part of civil society – religious organizations.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2013

УДК 323.1

Долгов О. В., ОНУ ім. І.І. Мечникова

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ КОРДОНІВ

В статті розглянуті основні теоретичні підходи, які існують в політичній науці відносно дослідження процесів формування та еволюції політичних кордонів.

Основні теоретичні підходи, що використовуються для аналізу процесів формування та еволюції політичних кордонів, умовно під-розділяють на традиційні, постмодерністські, евристичні.

До числа традиційних підходів належать історико-картографічний, класифікаційний, функціональний і географо-політологічний. Серед них найбільш розробленим є історико-картографічний підхід, що виходить із принципу історизму, тобто необхідності паралельного вивчення кордонів у просторі і часі. Щоб дати оцінку стійкості кордону і ситуації в прилеглих до нього районах, потрібно досліджувати історію його виникнення і розвитку. У світі мало кордонів, що залишалися незмінними протягом сторіч (класичний приклад – кордон між Францією й Іспанією, зафіксований в XVII ст., який проходить